

УДК 37.026:373.091.4 Су (091)

Раєвська І.М.

Актуалізація ідей В.Сухомлинського у використанні принципу наочності

У даній статті розглядається один із принципів дидактики. Автор спирається на розробки і практичний досвід видатного педагога, вченого Василя Олександровича Сухомлинського, який особливу увагу приділяв принципу наочності та його впливу на розвиток особистості молодшого школяра.

Встановлено суть поняття «принцип наочності», визначено його функції, з'ясовано значення та роль наочності в процесі навчального пізнання молодшого школяра.

У статті висвітлено особливості реалізації принципу наочності у Павлівській початковій школі, підхід В.Сухомлинського до використання наочності у формуванні самостійного читача.

Ключові слова: принцип наочності, початкова освіта, педагогічна діяльність.

Сучасний освітній простір продовжує реформуватися, адаптуватися до вимог суспільства і розвитку науки. Спрямованість системи освіти на засвоєння знань, яка була традиційною і виправданою ще декілька десятиліть тому, вже не відповідає соціальному замовленню та вимагає виховання самостійних, ініціативних громадян. Зміна цілей навчання потребує коригування змісту і методик навчання, спрямованих на забезпечення формування світогляду, ціннісних орієнтацій, уміння вчитися, критично мислити, а не виконувати лише дію за аналогією або зразком. Тому сучасні

дидакти шукають такі засоби, які б допомагали всім дітям фундаментально засвоїти матеріал програми початкової школи, набуті ключової компетентності «вміння вчитися». Велика роль у вирішенні цього завдання належить наочності навчання.

Враховання основних положень нормативних документів, таких як Національна доктрина розвитку освіти, Концепція загальної середньої освіти, Державний стандарт початкової загальної освіти, вимагає організації навчання у школі на основі комплексу психолого-педагогічних чинників засвоєння знань та розуміння необхідності посилення наочності в педагогічному процесі, що зробить працю вчителя значно ефективнішою.

Вагомий внесок в обґрунтування існуючої проблеми зробили учені-філософи Сократ, Декарт, Ж. Руссо, Я. Коменський, І. Песталоцці. Принцип наочності проголошувався багатьма видатними просвітителами і педагогами: К. Ушинським, М. Пироговим, М. Корфом та іншими. Він не втратив своєї актуальності і в наш час. Так, проблемі організації навчального процесу з використанням наочних засобів приділяється увага у контексті психолого-педагогічних досліджень (Б.Величковський, О. Запорожець, Б. Макелрі, М. Шехтер, В. Юркевич, Л. Занков, М. Гаркавенко, В. Онищук, А. Захарова, О. Крапівіна, С. Логачевська, О. Савченко, В. Сухомлинський, В. Оконь, І. Підласий та інші). У працях Н. Байбари, М. Богдановича, Л. Варзацької, І. Лебедєва та інших розкрито особливості реалізації принципу наочності у процесі вивчення навчальних предметів.

У цілій низці робіт (І. Грущинська, В. Ільченко, Л. Рибалко) визначено критерії застосування наочності на уроках у початковій школі. Автори виокремлюють головні ознаки, від яких залежить добір наочності – тип, мета, завдання та поставлені практичні цілі уроку.

Привертає увагу наукова позиція Л. Дідух, щодо розгляду конкретних шляхів розвитку мислення молодших школярів із залученням засобів зорового унаочнення та розробкою тренувальних вправ на основі колажної наочності.

Проте, проблема використання наочності у навчальному процесі початкової школи є недостатньо вивченою. Навпаки, її актуальність зростає. Пояснюється це тим, що кількісні зміни супроводжуються якісними і саме досягнення рівня достатності в забезпеченні навчального процесу наочними матеріалами породжує принципово нові питання щодо їх використання і вкрай загострює давні, але раніше малопомітні дидактичні проблеми в цій галузі. Маються на увазі психолого-педагогічні проблеми, які зачіпають істотні механізми формування знань в навчальному процесі. Звернення до історії педагогіки допомагає по-новому осмислити здобутки вітчизняної педагогіки в контексті подій та сформулювати й удосконалити нові освітні технології в умовах, що відбуваються в Україні. Тому аналіз праць і життєвого шляху педагога, ученого Василя Олександровича Сухомлинського, котрий зробив вагомий внесок у розвиток вітчизняної педагогічної науки залишається надзвичайно актуальним.

Метою даної статті є дослідження принципу наочності у педагогічній системі В.Сухомлинського.

Принцип наочності – один із найвідоміших та інтуїтивно зрозумілих принципів навчання, що використовується з давніх часів. Саме поняття «принцип» латинського походження, означає «опора», «основа», «керівництво». У принципах зафіксовано тисячолітній досвід організації та реалізації навчання і виховання, скоригований науковими дослідженнями і передовим педагогічним досвідом. За допомогою дидактичних правил реалізації принципів навчання теорія поєднується з практикою, правила безпосередньо впливають із принципів і часто відбивають новий досвід. Наочність є необхідним і закономірним засобом освітнього процесу.

Принцип наочності впливає з сутності процесу сприйняття, осмислення й узагальнення учнями досліджуваного матеріалу. Він означає, що в навчанні необхідно, слідуючи логіці процесу засвоєння знань, на кожному етапі навчання знайти його оригінал, початок у фактах і спостереженнях одиничного, після чого визначити закономірний перехід від

сприйняття одиничного, конкретного предмета до загального, абстрактного або, навпаки, від загального, абстрактного до одиничного, конкретного.

Сучасне трактування принципу наочності знаходимо у В.Ягупова – «сукупність норм, які впливають із закономірностей процесу навчання і стосуються пізнання дійсності на основі спостережень, мислення і практики на шляху від конкретного до абстрактного, і навпаки»[6, с.256]. Автор виходить із єдності чуттєвого і логічного, вважає, що наочність забезпечує зв'язок між конкретним і абстрактним, сприяє розвитку абстрактного мислення, у багатьох випадках служить його опорою, наголошуючи на тому, що «принцип наочності в навчанні вважається похідним від принципу доступності: чим насиченішим є унаочнення заняття, тим доступнішим буде пояснення нової теми» [6].

Засновник «золотого правила дидактики» Я. Коменський стверджував, що необхідно здобувати мудрість не з книг, а з неба, землі, дубів і буків, а якщо ми маємо намір передавати учням істинні й достовірні знання, то повинні навчати за допомогою особистого спостереження і чуттєвої наочності. Дотримуючись цього правила В.Сухомлинський стверджував, що все, з чим зустрічається дитина в докiллі, потрібно, щоб воно пройшло через її органи чуття і сприймання (зорове, слухове, тактильне, моторне тощо). За поглядами вченого саме у процесі безпосереднього сприймання предметів і явищ докiлля наочність забезпечує об'єктивність знань, здобутих фактів, умовисновків. Говорячи про значення принципу наочності і про його роль в процесі навчального пізнання, Василь Олександрович доводить, що наочність є вихідним моментом навчання, головним чином, у молодшому шкільному віці: «У період дитинства мислення розумові процеси мають якнайтісніше пов'язуватися з живими, яскравими наочними предметам навколишнього світу. Нехай дитина спочатку замислюється над причинно-наслідковими зв'язками, нехай вона просто розглядає предмет, відкриває в ньому щось нове»[4, с.45].

У процесі пізнання навколишньої дійсності беруть участь всі органи чуття людини. Тому принцип наочності виражає необхідність формування в учнів уявлень і понять на основі всіх чуттєвих сприймань предметів і явищ. В основі принципу покладено суворо зафіксовані наукові закономірності: органи чуттів людини володіють різною чутливістю до зовнішніх подразників. У більшості людей найбільшою чутливістю є органи зору, які «пропускають» в мозок майже в п'ять разів більше інформації, ніж органи слуху, і майже в тринадцять разів більше, ніж тактильні органи [3, с.121].

Важливе значення у навчанні молодших школярів має забезпечення наступності й послідовності процесу засвоєння знань – від чуттєвого осмислення до понятійного узагальнення і використання у системі практичної діяльності. Дитяче бачення світу – своєрідна художня творчість. Образ, сприйняття і в той же час створений дитиною, несе в собі яскраве емоційне забарвлення. Ефективність процесу сприймання підвищується, коли перед учнями ставляться спеціальні завдання, проводяться спостереження, які спонукують їх придивлятися чи прислухатися до нових об'єктів, позначати певними словами. У таких ситуаціях в учнів швидше розвивається спостережливість, ніж тоді, коли сприймання наочних об'єктів є тільки ілюстрацією готових знань, повідомлюваних учителем. Вибір наочності для конкретного уроку зумовлюється навчальною метою, специфікою мікросередовища школи та попереднім рівнем готовності дітей, їхнім емоційним станом, віком, резервом навчального часу. Особливо важливим джерелом чуттєвого досвіду майже на всіх уроках є актуалізація емоційних спостережень дітей. У цьому контексті варто навести висловлювання В. Сухомлинського: «наочність – сила, яка розвиває уважність, мислення, вона надає емоційного забарвлення пізнанню. Завдяки одночасності бачення, слухового сприйняття, переживання і мислення у свідомості дитини формується те, що в психології називається емоційною пам'яттю; з кожним уявленням і поняттям, що відклалися в пам'яті, пов'язується не тільки думка, але і почуття, переживання» [5]. Василь

Олександрович вважає, що за рахунок продуманого застосування засобів наочності можна посилити емоційний вплив на учнів, підвищити рівень доступності навчального матеріалу, прискорити активізацію їх розумової діяльності, що є особливо важливим майже на всіх уроках у початковій школі.

Однак слушним буде зауважити, що при дотриманні складових процесу засвоєння знань у сучасній школі не враховується один із його етапів – забезпечення первинного сприймання навчальної інформації. У результаті сприймання у свідомості людини відображаються окремі властивості предметів та явищ, що діють у цей момент на органи чуття. Незважаючи на те, що необхідність первинного сприймання обґрунтовується такими особливостями дітей, як образність, конкретність та емоційність сприймання, включення в роботу зорових рецепторів одночасно з вербальним сприйняттям допомагає якнайповніше засвоїти навчальний матеріал. Цей етап вчителі вважають необов'язковим і приділяють йому надзвичайно мало уваги. Тому слід зазначити, що визначальною особливістю наочності є те, що вона виконує такі функції:

- сприяє розумовому розвитку суб'єктів учіння;
- допомагає виявити зв'язки між науковими знаннями й життєдіяльністю, теорією і практикою;
- полегшує навчально-пізнавальну діяльність учнів і сприяє формуванню у них інтересу до знань;
- допомагає сприймати предмет, що вивчається, у його розмаїтті;
- сприяє формуванню мотивації пізнання довколишньої дійсності тощо [6].

Значення наочності у навчанні впливає із концепції вищої нервової діяльності, яка передбачає, що наочні засоби можуть ефективно сприяти розвитку першої сигнальної системи, а на її основі і другої сигнальної системи людини. Застосування засобів наочності потребує великої науково-

педагогічної підготовленості вчителя, знання психології дитини, процесу оволодіння знаннями. Мабуть тому видатний психолог Л. Виготський вважав наочність «психологічним знаряддям учителя». Разом із тим, треба пам'ятати, що унаочнення – це загальний принцип розумової праці маленьких школярів; сила, яка розвиває уважність, мислення. Єдиним засобом виховання уважності є дія та думка, і наочність лише в тій мірі сприяє розвитку і поглибленню уважності, в якій вона стимулює процес мислення. Наочний образ предмету може сам по собі залучити увагу на тривалий час, але засіб наочності використовується на уроці для того, щоб на якомусь етапі пізнання діти відволікалися від образу, перейшли в думках до узагальнюючої істини, закономірності. Це положення глибоко розвинув у своїх працях В. Сухомлинський: «Природа мозку дитини, – писав педагог, – потребує, щоб її розум виховувався біля джерела думки – серед наочних образів, і насамперед – серед природи, щоб думка переключалася з наочного образу на «обробку» інформації про цей образ. Якщо ж ізолювати дітей від природи, якщо з перших днів навчання дитина сприймає тільки слово, то клітини мозку швидко стомлюються і не справляються з роботою, яку пропонує вчитель. А цим клітинам треба розвиватися, міцніти, набиратися сил. Ось де причина того явища, з яким часто зустрічаються вчителі в початкових класах: дитина тихо сидить, дивиться тобі в очі, немовби уважно слухає, але не розуміє жодного слова, що педагог розповідає і розповідає, тому що треба думати над правилами, розв'язувати задачі, приклади – все це абстракції, узагальнення, немає живих образів, мозок стомлюється...» [4, с.34]. Василь Олександрович уважав за необхідне застосовувати в навчанні наочність, завдяки якій можна виховати в дітей правильний погляд на дійсність, що оточує їх, розвинути вміння спостерігати й розуміти прекрасне в житті, правильно висловлювати свої думки. Згідно з поглядами вченого, дитину необхідно привчати міркувати у першоджерела мислення, серед природи й праці, закладаючи тим самим міцну основу її логіки.

У своїй педагогічній системі В.Сухомлинський переконливо довів, що принцип наочності навчання ґрунтується на законах дитячої природи, він сприяє розвитку їхнього мислення, міцному, глибокому і свідомому засвоєнню матеріалу, виробленню образних уявлень і понять, конкретизує їх, розвиває мовлення і мобілізує увагу учнів.

Вихідним положенням вчення В.Сухомлинського про принцип наочності і його ролі у процесі навчання є думка про те, що навчання повинно будуватися не на абстрактних уявленнях і словах, а на конкретних образах, які безпосередньо сприймає дитина. Одним із таких засобів навчання є наочний посібник. Але на думку педагога, наочні посібники самі по собі в процесі навчання ніякої особливої ролі не відіграють, вони ефективні тільки в поєднанні зі словом учителя:

- за допомогою слова вчитель повідомляє відомості про об'єкти і явища і потім, демонструючи відповідні наочні посібники, підтверджує правдивість своєї інформації;
- за допомогою слова вчитель керує спостереженнями учнів, а знання про відповідні явища вони набувають в процесі безпосереднього спостереження за цим явищем.

Слід зазначити, що В.Сухомлинський достатньо образно і переконливо доводить потребу залучати до навчання різновиди наочних посібників: «Дитині з поганою пам'яттю важко мислити, міркувати. Мене давно непокоїло питання. Як зміцнити, розвинути пам'ять дітей, збагатити її поняттями, істинами, узагальненнями, які завжди можна було використати як засіб мислення. Одним із засобів розвитку пам'яті став «арифметичний ящик». Це – наочний посібник, за допомогою якого діти перевіряли свої знання з арифметики» [4, с.152].

Василь Олександрович разом із учнями та вчителями своєї школи склав такі навчальні посібники, як «Книга природи», «Тисяча задач із живого задачника», альбом «Наше рідне слово», створив Кімнату казок, Куточок мрії, колективну гру «Пошуки таємничого острова» тощо. Учений

акцентував увагу на тому, що спеціально створені посібники інколи є наочнішими, ніж самі предмети або ситуації, узяті з навколишнього життя. Слід відзначити підходи В. Сухомлинського до методики навчання грамоти на основі образного порівняння природи. У наш час цей метод у технології навчально-виховного процесу називають адитивним [2, с.171]. «Процес навчання письма й читання буде легким, - вважав автор, якщо грамота стане для дітей яскравим, захоплюючим шматком життя, сповненим яскравими образами, звуками, мелодіями» [4, с.79]. Тому під час «подорожі» до джерела слова педагог і діти використовували альбоми й олівці. Так, наприклад, малюючи стеблинку трави з краплинками роси, діти знайомилися з словом роса, вкладаючи у кожний малюнок «живе звучання», що сприяло швидкому запам'ятовуванню літери.

«Принцип наочності мусить пронизувати не тільки урок, – підкреслював педагог, – а й сторони навчально-виховного процесу, все пізнання». На думку В.Сухомлинського: все те, що є в школі – від її порогу, подвір'я, кабінетів – все повинно навчати та виховувати дітей: «Обстановка, що оточує дитину, повинна її до чогось закликати, чогось учити». Оформлення Павлиської школи, зроблене учителем малювання та учнями, було простим, але доцільним за своїм змістом і навантаженням, відповідало інтересам, духовному життю дітей різного віку [1]. Так, у коридорі будинку, де навчалися діти початкових класів, увагу привертала стінка з малюнками під заголовками: «Якщо кожний першокласник нашої країни...»; «Чому це так буває?»; «Навіщо так роблять?»; «Що тут неправильно зображено?»; «Де це відбувається?»; «Для чого так роблять?»; «Як дізнатися...»; «Кого зображено на цих портретах? Що ти знаєш про життя і діяльність цих людей?» та ін..

Заслуговує на увагу його підхід до використання наочності у формуванні самостійного читача. Василь Олександрович вважав, що інтерес та увага учнів до книжки збільшується завдяки майстерному використанню різноманітних засобів унаочнення. Безпосередньо пов'язана з процесом сприйняття дитиною візуальної інформації наочність, як одна з форм

популяризації книжки у школі Сухомлинського мала величезні переваги. Красиво оформлені стенди, плакати, списки рекомендованої літератури, спеціально обладнані в початковій школі «куточки думки», кімната Казки, все це давало можливість дитині на кожному кроці зустрічатися з книжкою.

Серед наочних форм долучення до книжки важливе місце у школі В. Сухомлинського посідали книжкові виставки. Цінність цієї форми роботи для молодших школярів визначалась тим, що дитина могла зняти книжку з виставки, погортати її, швидко переглянути ілюстрації, зміст. Таке початкове ознайомлення з книжкою поглиблювало і робило більш цілеспрямованим інтерес дитини до рекомендованої книжки. Серед розмаїття видів книжкових виставок, які були популярні в Павлівській початковій школі можна визначити: тематичні, персональні виставки [1, с.74]. Популярними були невеликі книжкові міні-виставки, зумовлені чіткою адресною спрямованістю, компактністю, акцентуванням уваги до автора, жанру, тематики. Наприклад, міні-виставки однієї книжки, одного автора.

Отже, така форма роботи з книжкою як наочність: оформлення стендів, плакатів, списків рекомендованої літератури, виділення окремих кімнат для читання та систематичний підбір книжок, на думку В. Сухомлинського, була однією з важливих сторін роботи педагогічного колективу з популяризації книжки серед молодших школярів.

Як ми бачимо, В. Сухомлинський великого значення в навчанні надавав принципу наочності. Творча спадщина ученого-практика переконує нас у різноманітності педагогічних підходів до використання наочності. Не втратив цей принцип вагомості й у сучасних умовах модернізації початкової ланки освіти. Нині, у період активних пошуків ефективних методів навчання, педагогічна діяльність Василя Олександровича Сухомлинського є надійним помічником у вирішенні важливих завдань, що стоять перед вчителями початкової школи.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів означеного питання. Тому перспективою подальших наукових розвідок ми вбачаємо в аналізі

публікацій вченого щодо використання принципу наочності як необхідності безпосередніх спостережень учнів за певними явищами.

Список використаних джерел

1. Заліток Л. Форми роботи з книжкою у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського / Людмила Заліток // Іст.-пед. альм. – Умань, 2009. – № 1. – С. 70–80.
2. Левківський М.В. Історія педагогіки: [Навч.-метод. посібник] Вид. 4-те. / М. Левківський. – К.: Центр уч-бової літератури, 2011. – 190 с.
3. Максименко С.Д. Загальна психологія: [Навч. посіб.] / С. Д. Максименко., В.О. Соловієнко. – К.: МАУП, 2000. – 256с.
4. Сухомлинський В. О. Вибрані твори. В 5-ти т. Т.3. Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина. – К.: Рад. школа, 1977. – 670с. – С.152.
5. Сухомлинський В. О. Сто порад учителю / В. О. Сухомлинський. – К.: Рад. шк., 1988. – 304 с.
6. Ягупов В. В. Педагогіка: [навч. посіб.] / В. В. Ягупов. – К.: Либідь, 2002. – 560 с.

Раевская И.Н.

Актуализация идей В. А. Сухомлинского в использовании принципа наглядности

В данной статье рассматривается один из принципов дидактики. Автор опирается на разработки и практический опыт выдающегося педагога, ученого Василия Александровича Сухомлинского, который особое внимание уделял принципу наглядности и его влияния на развитие личности младшего школьника.

Установлено суть понятия «принцип наглядности», определены его функции, выяснено значение и роль наглядности в процессе учебного познания младшего школьника.

В статье освещены особенности реализации принципа наглядности в Павлышской начальной школе, подход Сухомлинского к использованию наглядности в формировании самостоятельного читателя.

Ключевые слова: *принцип наглядности, начальное образование, педагогическая деятельность.*

Raevskaya I.N.

Actualization of V.A. Sukhomlinsky ideas to use the principle of demonstration

This article discusses one of the main principles of didactics. It's called principle of demonstration. The author relies on the development and experience an outstanding teacher, scientist Vasiliy Alexandrovich Sukhomlinsky, who emphasizes the principles of demonstration and his impact on the personal development of the younger schoolchild. In the article the concept of "principle of demonstration" and its function are defined, also the significance and role of demonstration in the process of academic knowledge are clarified. Emphasis of the article is placed on the importance of this issue in the course of training of younger schoolchildren as means to enhance their cognitive activity.

The article highlights the features of the principle of demonstration implementation in Pavlyshskoy primary school, which was one of the job of Vasiliy Alexandrovich Sukhomlinsky.

The author analyzes approach of Vasiliy Alexandrovich Sukhomlinsky to use demonstration in the formation of independent reader, notes the role of the Corner of thinking, Room of tales, thematic, personal mini-exhibitions, book exhibitions, recommended posters, stands. Author considers the use of specially

designed training aids of Vasiliy Alexandrovich Sukhomlinsky, such as: "Arithmetic box", "Book of nature", "A thousand tasks of living problem book", Corner of dreams, Iceland of miracles, etc. These aids are more visual than themselves objects or situations taken from the surrounding life.

Keywords: the principle of demonstration, primary education, teaching activities.